

YAZAR VE RESSAM GEORGE WHARTON EDWARDS'IN (1859-1950) GÖZÜNDEN İKİ BAŞKENT: İSTANBUL VE ANKARA

Two Capitals Through the Eyes of the Author and Painter George Wharton
Edwards (1859-1950): Istanbul and Ankara

Semra DAŞÇI*

ÖZ

Amerikalı ressam, illüstratör ve yazar George W. Edwards Amerikan Empresyonizmi içinde pitoresk manzaraları ile kendine önemli bir yer edinmiş, büyük bölümünü seyahat notlarının oluşturduğu çok sayıda kitaba imza atmıştır. Paris'te akademik ressam Jacques-Eugène Feyen'in atölyesinde resim eğitimi alan Edwards, 1884'te Amerika'ya dönerek Greenwich'e yerleşmiştir. Seyahat yazarlığı konusunda dikkati çeken Edwards, aralarında Belçika, İtalya, Fransa, İngiltere ve Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkeye sıklıkla seyahatler gerçekleştirmiştir. Edwards, kendi yazdığı kitapları bir ressam olarak kendisi resimlemiş, yaşamı boyunca çeşitli ülkelerden birçok ödül ve nişana layık görülmüştür. Edwards'ın hem yazıp hem resimlediği gezi kitaplarından biri de *Constantinople. Istambul'dur* (1930). Kitap, sanatçının 1928 yılı sonbaharında Türkiye'ye gerçekleştirdiği gezi kapsamında eski başkent İstanbul ile yeni başkent Ankara'ya dair izlenimlerini içermektedir. Kitapta yer alan renkli resimler ile siyah-beyaz çizimlerin tamamı Edwards'a ait olup yerinde yapılmıştır. Kitabın başında yer alan Mustafa Kemal Atatürk portresi ile metin içinde yer alan İstanbul betimlemeleri özellikle dikkate değerdir. George W. Edwards'ın söz konusu kitabı, ülke tarihi bakımından önemli bir döneme, Cumhuriyet'in ilk yıllarına bir yabancı'nın bakışını ortaya koymaktadır. Bu çalışmada amaç, Amerikalı bir entelektüelin, yeni Türkiye'de gördüğü yenilikleri, eski dönemden gelen tarihsel güzelliklerle kaynaştırdığı, resimleyerek anlattığı, nadir, ancak az bilinen eserini incelemek, dönemi çerçevesinde değerlendirmektir.

Anahtar Sözcükler: George Wharton Edwards, İstanbul, Ankara, resim, Amerika.

ABSTRACT

American painter, illustrator and author George W. Edwards gained an important place for himself with his picturesque views in American Impressionism and wrote many books, a large part of which is composed of the books in which he wrote his travel impressions. Having received painting education in the workshop of academic

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İzmir/Türkiye. E-posta: semra.dasci@ege.edu.tr. ORCID: 0000-0002-1330-4092.

painter Jacques-Eugène Feyen in Paris, Edwards returned to America in 1884 and settled in Greenwich. Attracting the attention in regard to travel writing, Edwards frequently traveled to many countries, including Belgium, Italy, France, England and Turkey. Edwards himself illustrated the books he wrote, and was deemed worthy of many awards and badges from various countries throughout his life. One of the travel books that Edwards wrote and illustrated is *Constantinople. Istanbul* (1930). The book conveys the impressions of the artist for the former capital Istanbul and new capital Ankara within the scope of his travel to Turkey in the autumn of 1928. All the colored illustrations and black and white drawings in the book belong to Edwards, and were made on-site. Mustafa Kemal Atatürk portrait at the start of the book and Istanbul illustrations within the text are remarkable. The mentioned book by George W. Edwards reveals the glance of a foreigner to the early years of the Republic, an important period in the country's history. In short, the aim of this study is to analyze the rare but little-known work of an American intellectual in which he combines the innovations he saw in new Turkey with the old historical beauties from old periods, tells by illustrating them, and to evaluate the same within its period.

Keywords: George Wharton Edwards, Istanbul, Ankara, painting, America.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu, yüzyıllar boyunca Batı dünyasının gözündeki gizemli çekiciliğini korumuş, sayısız gezgin, sanatçı ve yazar için egzotik bir kaynak, adeta pitoresk bir masal dünyası oluşturmuştur. Avrupalı sanatçılar, kendilerine tamamen yabancı buldukları Doğu dünyasına bir diğer deyişle “öteki”nin yaşamına, giyim kuşamına, inanış biçimleri ile geleneklerine, mimari özelliklerine ilgi göstermiş, yeni konular ve modeller keşfetmek üzere Doğu'ya yönelmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu, Batılılar için Doğu'nun daha kolay ulaşılabilen yüzünü oluştururken, Osmanlı figürü yüzyıllar boyunca Avrupalı sanatçıların tablo ve gravürlerinde genel anlamda Doğu'yu temsil eden, kişileştiren figür olarak kullanılmıştır. Batılının “Doğu düşlemi” 19. yüzyılda en güçlü dışavurumunu yaşarken, çarpıcı tarihsel gelişmeler de bu eğilimin belirginlik kazanmasına katkıda bulunmuştur. 19. yüzyıl boyunca Avrupa dış politikasında önemi giderek artan Doğu, konu arayışı içinde olan Avrupalı sanatçılar için de eşi bulunmaz bir kaynak, özgün bir renk ve biçim dünyası oluşturmuş, birçok sanatçı, yaşadığı toplumun tekdüzeliğinden ve kurallarından kaçarak bir maceraya atılmıştır (Daşçı, 2006: 142).

19. yüzyılda bir bilim dalı haline gelen Oryantalizm, ilk başlarda Doğu insanının din, dil, kültür ve tarih açısından incelenmesi anlamında kullanılsa da, yüzyılın ortalarına doğru Doğu dünyasını konu alan bir resim türünü ifade

etmeye başlamıştır. 19. yüzyılda çeşitli yollarla Doğu'ya seyahat etme olanağı bulmuş sanatçıların çokluğu dikkati çeker. Bu geziler, dönemin sanat ortamına önemli bir canlılık kazandırmış, hatta Doğuya hiç gitmemiş sanatçılar da, giden kişilerin gravür ve notlarından yararlanarak, kimi zaman da hayal güçlerini kullanarak Oryantalizm rüzgârına kendilerini kaptırmışlardır. Avrupa ile kıyaslandığında Amerika'dan daha az sayıda katılımcının yer aldığı Doğu serüveninde, kimi zaman Emelene Abbey Dunn (Daşcı, 2005: 83-97) gibi Amerikalı kadın sanatçıları da görmek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra 1923'te kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti, yabancı ziyaretçiler için eskisi kadar ilgi çekici görünmese de çok sayıda yazar ve sanatçı için yine de çeşitli yönlerden cazip bulunarak gezi güzergâhı içine dâhil edilmiştir. Batılılaşma döneminde Osmanlı Türkiye'sine gelen gezginlerin neredeyse tamamı Batılı tarzın yaygınlaşmaya başlamasından duydukları memnuniyetsizliği dile getirmiş, otantik özelliklerin yavaş yavaş kaybolmaya, Avrupa taklidi giyim ve dekorasyonun yaygınlaşmaya başladığını ifade etmişlerdir.

Bu çalışma, döneminde önemli bir gezgin, yazar ve ressam olan Amerikalı George Wharton Edwards'ın, 1930 basımı *Constantinople-İstamboul* adlı nadir ve az bilinen kitabını incelemeyi ve tanıtmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda entelektüel bir yabancının gözünden yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne dair izlenimler, gözlemlenen yenilikler ele alınmış, dönemin bazı diğer Amerikalı gezgin-ressamları ile karşılaştırmalar yapılmıştır. Metne eşlik eden ve yine yazarın kendisine ait usta işi görseller ele alınırken, eserlerin yalnızca sanatsal açıdan değil, dönemin kültür yapısına ve sosyal yaşamına ışık tutmaları ve tarihsel birer belge olarak taşıdıkları değer üzerinde durulmuştur.

George Wharton Edwards'ın Yaşamı

Amerikalı ressam, yazar ve illüstratör George Wharton Edwards (1859 – 1950) 1928 yılının sonbaharında, Türkiye'ye gelmiş gezgin-ressamlardan biridir. Greenwich, Connecticut'ta dünyaya gelen Edwards erken yaşlarda sanatla ilgilenmeye başlamış, Paris ve Cancalle'de Jacques Eugène Feyen'den sanat dersleri almıştır. Yaşamının ilerleyen yıllarında bir yandan resim çalışmalarını sürdüren Edwards, diğer yandan Belçika, Hollanda, Fransa, İspanya ve İngiltere'ye seyahat etmiş, kendi resimlediği seyahat kitapları dışında tarih konulu kitaplar kaleme almıştır. Amerikan Empresyonizmi içinde önemli bir yere sahip olan George Wharton Edwards illüstratör olarak da sayısız çalışmaya imza atmıştır. Eserlerini hem Amerika'da hem de Avrupa'da sergileyen ressam, aralarında Fransa'dan verilen Legion

d'Honneur ve Belçika'dan verilen Order de la Couronne olmak üzere yaşamı boyunca çok sayıda madalya ve nişana¹ layık görülmüştür. Amerika'da Watercolour Society, National Institute of Arts and Letters Allied Artists of America ile Painters and Sculptors Gallery Association üye olduğu dernek ve kuruluşlar arasındadır (Reed, 2001: 73).

Görsel 1. George Wharton Edwards. Smithsonian Institution (Macbeth Gallery Records), Washington.

1909'dan itibaren seyahat kitapları yazmaya ve resimlemeye ağırlık veren sanatçı, büyük bölümünü Amerikalı Empresyonistlerin oluşturduğu Cos Cob Art Colony'nin bir üyesiydi. Seyahat düşkünü bir ressam olan George Wharton Edwards, gerek bu yönü ile gerekse resimlediği seyahat notları ve yazdığı kitaplar ile ayrıca Türklere karşı sıcak yaklaşımı ile bir diğer Amerikalı gezgin-ressam Francis Hopkinson Smith² (1838-1915) hatırlatmaktadır. Hopkinson Smith, Osmanlı'nın son dönemlerinde birkaç kez başkent İstanbul'a gelmiş, kentle ilgili gözlemlerini yazılı ve görsel belgelere aktarmış, imparatorluğun o günlerde içinde bulunduğu çalkantılı politik gelişmelerle ilgili aykırı görüşlerini (Daşçı, 2012: 72-96) belirterek ülkesinde büyük tepki toplamıştır. George Wharton Edwards ile Francis Hopkinson Smith'in, bazı kitapların illüstrasyonunda birlikte çalıştıkları da görülür.³ Yazarın kaleme aldığı çok sayıda kitap arasında *Thumb-nail Sketches* (1891), *The Book of*

¹ Aldığı nişan ve madalyaların listesi kitabın başında verilmiştir, sayfa numarası yer almaz.

² Yaşamı, çok yönlü eserleri ve Osmanlı Türkiye'sine ilişkin gözlem ve hikâyeleri hakkında geniş bilgi için bk. (Daşçı, 2012).

³ Bunlardan biri 19. yüzyılın önemli Amerikalı şairlerinden biri olan Oliver Wendell Holmes'e ait *Last Leaf; Poem*'dir (Houghton Mifflin, Cambridge 1895). Kitabın illüstrasyonunu iki sanatçı birlikte yapmıştır.

Old English Ballads (1896), *The Forest of Arden* (1904), *Holland of Today* (1919), *Rome* (1928) bazılarıdır.

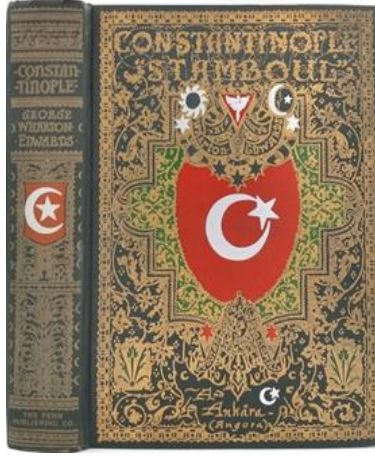
Görsel 2. Thumb Nail Sketches. George Wharton Edwards. (The Century Co., New York, 1893).

Koleksiyonumuzda bulunan bir diğer Edwards eseri olan *Thumb Nail Sketches* de görsel açıdan zengin bir diğer seyahat kitabıdır. Deri ve kabartmalı cildinde Art Nouveau tarzında süslemeleri, sayfa kenarlarında kullanılan altın yaldız, ebrulu baş ve son yaprakları ile döneminin özelliklerini yansıtmaktadır. Yazarın anlatımına eşlik eden resimler, küçük boyutlu kitabın (7,5x13 cm.) adına uygun biçimde oldukça küçüktür. Yazar, anlatımındaki canlılığı eskizlerine de yansıtmış, yalın ancak anlatımcı ve ustalıklı çizgileri ile sanatsal anlamdaki gücünü ve yeteneğini de ortaya koymuştur.

Constantinople-İstamboul...

Bu çalışmanın konusunu George Wharton Edwards'ın, Cumhuriyet'in ilk yıllarında eski başkent İstanbul ile yeni başkent Ankara'ya yapmış olduğu gezi ve bu geziye ilişkin gözlemlerini aktardığı, gezi notları ve resimlerle zenginleştirdiği *Constantinople-İstamboul* (1930) adlı kitabı oluşturmaktadır. Yazar, eski günlerin büyümlü görkemini yansıtan anıtları ile İstanbul'da tanık olduğu değişime ve değişimin daha güçlü bir biçimde hissedildiği Ankara'daki yaşama bir yazarın dikkati ve bir ressamın duyarlılığı ile yaklaşmıştır. Etkin edebî ve sanatsal kimliğine ve ortaya koyduğu dikkate değer sayısız esere rağmen ressamla ilgili herhangi bir Türkçe yayına rastlamak mümkün değildir; bunun yanında çok bilinen bazı genel bilgilerin tekrardan ibaret olan yabancı yayınlar da geniş bir bilgi sunmaktan uzaktır. Ça-

lışma için *Constantinople-İstamboul* adlı eserin, özel koleksiyonumuzda bulunan, yazar tarafından imzalı ‘advance copy’si⁴ kullanılmıştır.

Görsel 3. Constantinople-İstamboul (Edwards, 1930).

George Wharton Edwards’ın 1928 tarihli gezisini konu alan *Constantinople-İstamboul* adlı kitap, 312 sayfadan oluşmaktadır ve 23 renkli, 32 siyah-beyaz çizim, 3 fotoğraf içermektedir. Her bir görsel sayfasının üzerinde, cilde ekli pelür kâğıdından bir yaprak görülür. Kitap, 21x28 cm. ölçülerindedir. Yıldızlı ve kabartmalı, yeşil bez ciltli kitabın dış kapağında *Constantinople-İstamboul* yazısı dışında, alt bölümde yazarın adı (George Wharton Edwards) yer almaktadır. Ay yıldızın hemen altında ise “Mustafa Kemal ve Ankara Angora” yazısı okunmaktadır. İç kapakta renkli bir Atatürk resmi ve karşı sayfada yazar ve yayınevi bilgilerini içeren, aynı zamanda renkli bir cami betimlemesinin yer aldığı bir diğer sayfa görülmektedir (Görsel 4). Kitabın başında, kitapta yer alan tüm renkli resimler ile siyah beyaz eskizlerin 1928 yılı sonbaharında İstanbul’da yapıldığı not edilmiştir. Sonraki sayfa, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Washington büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey’in⁵ (Mollaoğlu, 1870-1934) (Şimşir, 1977: 327, 331), yazar için imzalanmış 1930 tarihli bir fotoğrafı yer almaktadır (Görsel 5). Edwards, fotoğraf sayfasının hemen arkasındaki açıklamasında Türkiye büyükelçisine, kitapta yer alan olgu ve ifadelerin gözden geçirilmesindeki değerli yardımlarından dolayı

⁴ “Advance copy”, bir kitabın resmi olarak yayınlanmasından kısa süre önce yayımcı tarafından tanıtım amacı ile eleştirmenlere, kitabevelerine, kütüphanelere gönderilen ön nüshasıdır.

⁵ Ahmet Muhtar Bey’in Amerika’ya elçi olarak gönderilmesi gündeme geldiğinde Ermeniler ve Amerika’nın Türkiye ile ilişki içine girmesini istemeyenler tarafından büyük tepki ile karşılanır. Deneyimli bir diplomat olan Ahmet Muhtar Bey, bu göreve Kasım 1927’de başlamıştır. Geniş bilgi için bk. (Laçiner, 2008).

minnettarlıkla teşekkür etmektedir. Edwards, hazırlamış olduğu kitabı, Penn Publishing'in kurucusu ve aynı zamanda yazar olan arkadaşı Charles C. Shoemaker'a ithaf etmiştir.

Görsel 4. İç kapak (karşılıklı iki sayfa) (Edwards, 1930).

Kitabın “İçindekiler” bölümünde, “Kentin genel özellikleri”, “Saraylar”, “Çarşılar”, “Kahvehaneler”, “Minare ve mezarlıklar”, “Yeni başkent Ankara”, “Gazi Mustafa Kemal Paşa”, “Kadınların seçme hakkı”, gibi başlıklar yer almaktadır. İyi bir yazar olduğu kadar başarılı bir ressam olarak da dikkati çeken Edwards, kitabında eski başkent İstanbul’un cadde ve sokaklarını, cami ve çeşmelerini, çarşılarını anlatırken, Mustafa Kemal’in kurduğu yeni Cumhuriyet’in başkenti olan Ankara’nın yeni ve modern yüzüne, politik yapısına, yeni inşa edilmiş ve edilmekte olan yapılarına değinmektedir. Yazar Greenwich, Connecticut’ta kaleme aldığı Önsöz bölümünde şöyle söyler:

Avrupalıdan çok tamamen Oryantal mizaca sahip Türkiye, son Sultan’ın indirilişine ve hayrette bırakan Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın gelişine kadar, kendini enigmatik, gizemli, Batı uluslarına karşı kendi kendine yeten bir tutum içinde varlığını sürdürmüştür. Bu durum anlaşılabilir. Türk’e göre Türkiye dünya idi. Sınırları dışındaki belirsiz imparatorluklar onun için çok az öneme sahipti (1930: 17-18).

Yazar Önsöz’de, kitabın kesinlikle bir rehber kitap olmadığını, bir otel ya da ulaşım tarifesi vermediğini vurgularken, “olağanüstü asker ve vatansaver”, “Türkiye’nin kurtarıcısı ve lideri” sözleriyle tanımladığı Mustafa Kemal’in, başarıları ile ilgili bir bölüm ilave ettiğini belirtmektedir (1930: 20).

Yazar ve ressam Edwards, yalnızca anıtsal, tarihi yapılardan değil, ana caddenin keşmekeşinden uzak, gizemli mahallelerle ilgili gözlemlerinden de söz eder. Bu sakin ve bakımsız yerlerde eski, grimsi kahverengi boyasız

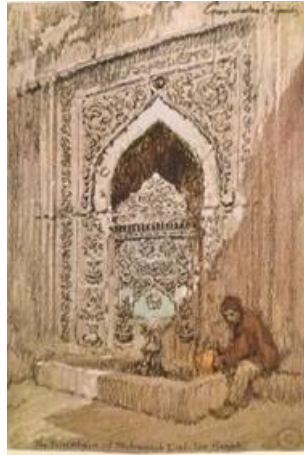
evler, iki kat yüksekliğindedir. Üst kat ahşap destekler üzerinde dışa çıkıntı yaparken büyük kafesli pencereler dikkati çekmektedir. Çok az süslemeye sahip bu evlerin kapılarında genellikle pirinçten ya da bakırdan bir kapı tokmak dikkati çeker. Bahçeler ise evde yaşayanların özel yaşamlarını gözlerden uzak tutmak için yüksek duvarlarla çevrelenmiştir. İstanbul'un, ıssız, sapa sokaklarındaki küçük dükkânlar da yazarın ilgisini çekmiştir. Tuhaf giyimli, uzun sakallı tüccarlar, ayaklarında sivri burunlu, uçları yukarı doğru kıvrık, sarı parlak deri terlikleri ile kapı girişlerine çömelerek beklemektedirler. Dükkânlardan birinde bir berber birini tıraş etmekte, bir başka dükkânda ise kömür mangalında balıklar kızartılmaktadır (1930: 16, 68).

Görsel 5. Washington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey (Edwards, 1930).

Sultanların gizemli başkenti, Konstantinopolis, İstanbul, Avrupa'nın en büyüleyici, sanatsal şehridir yazarın ifadesine göre. Cumhuriyet'ten sonra fes, yaşmak, şalvar, sarık, eski giyim tarzı, Batılı, modern giyim için terk edilmiştir. Yazara göre pitoresk İstanbul, niteliklerinin çoğunu modernleşmeye yönelik girişimlere çaresizce teslim etmektedir. Galata Köprüsünde, Pera'nın ana caddesinde İngiliz kasklı, haki üniformalı yeni tip polisler telaş içinde koşuşturur kalabalığı kollamaktadırlar ve yazara göre ne yazık ki artık "romans" buradan gitmiştir. Sanatçı, Türklerin geçmişi geride bırakmak istediklerini, idare şekline polis üniformasındaki düğmeye kadar her şeyi değiştirmeyi arzu ettiklerini düşünmüştür (1930: 21-22). Bununla birlikte İstanbul'da gördüğü develerin, karakteristik bir Doğu simgesi olarak turistlere büyük bir eğlence sunduğunu da not etmeden geçmez (Görsel 6). Başlarındaki devecilerin gözetimi altındaki her bir grup, güneşli ve geniş meydana toplu olarak durmaktadır. Yazar, aslında uysal görünen bu hayvanlardan birinin nedense kendisinden hoşlanmadığını, alev alev yanan gözleri, açılmış ağzı ve ürkütücü, büyük, sarı dişleri ile kendisine doğru koştuğunu anlatmıştır (1930: 63). Develer, çok yer gezmiş olan Edwards için fazla şaşırtıcı

olmasa da, tüm Batılı gezginleri için olduğu gibi onun için de Doğu'nun en karakteristik unsurlarından biridir. Batılı gezginlerin Doğu'da görüp hayrete düştükleri ve “çöl gemisi”, “çölün oğulları” gibi adlarla tanımladıkları deve, Anadolu'da yaygın olarak beslenen ve ticari yaşam için hayati önem taşıyan bir hayvandır. Develere takılan süsler de en az kendileri kadar ilgi çekici bulunmuş, deniz kabuklarıyla süslü, kırmızı ve mavi koşum takımları, çoğu devenin boynunda görülen cam boncuklar ve küçük çocuk ayakkabılarından oluşan nazarlıklar, bazılarında asılı olan bakır hilâlli büyük kaplumbağa kabukları gezginlerin dikkatinden kaçmamıştır (Daşçı, 2022: 38, 94). Batılılara göre bu tuhaf biçimli hayvanlar, ortamı adeta *Binbir Gece Masalları*'ndan bir sahneye dönüştürmektedir.

Görsel 6-7. Gala Köprüsü Üzerinde Küçük Asya'dan Deve. Tophane I. Mahmud Çeşmesi (Edwards, 1930).

Yazara göre İstanbul, eskiye kıyasla daha az heyecan vericidir artık; şehrin dokusu her geçen gün eski havasını yitirmekte ve tekdüze bir hal almaktadır. Minareli camiler, surlarla çevrili saraylar, çeşmeler, uzun servili mezarlıklar, Galata Köprüsü, tüm bunlar ve daha pek çokları geçmişteki İstanbul'unun kalıntılarıdır. Çeşme ve şadırvanlardan övgüyle söz eden Amerikalı yazarın, gördüğü çeşmeler arasında en beğendiği örneklerin başında Tophane'de bulunan I. Mahmud Çeşmesi gelir⁶ (1930: 200).

Galata hakkındaki düşüncelerini “Galata fevkalade pitoresk bir yer; ressamlar ve gravürçüler için tam bir maden” sözleri ile ifade eder. Ceneviz

⁶ 1732 tarihli çeşme 1837'de ve 1957-1958'de restore edilmiş, son restorasyonu 2006'da Sabancı Holding sponsorluğunda gerçekleştirilmiştir. Sular İdaresi Müdürlüğü'nün üstlendiği 1857 restorasyonuna ilişkin belge ve fotoğraflar için bk. (Yüngül, 1958). Yazar Sabri Esat Siyavuşgil'in 1957 restorasyonu hakkındaki değerlendirmeleri için bk. (Siyavuşgil, 1958: 5-6).

yapısı Arap Cami ve Azapkapı'daki Sinan şaheseri etkilendiği eserler arasındadır (Görsel 8). Tophane Nusretiye Camii ise "zarafet harikası" olarak tanımladığı minareleri ile ressamın dikkatini çekmiştir. Sanatçı, birçok tarihi camiyi ziyaret etmiş, resimlerini yapmıştır; Fatih Camii, Rüstem Paşa, Eyüp ve Ortaköy camileri bunlardan birkaçıdır. Edwards'a göre İstanbul'da camiler dışında mimarî değer taşıyan çok az yapı bulunmaktadır ve bu camiler karşısında onların yüceliğini ve görkemini hakkı ile anlatmak için kelime hazinesinin yetersiz kaldığını düşünür. Yazar, bu noktada önemli bir tespitini okuyucu ile paylaşmaktadır; ona göre Osmanlı mimarisinin gerçek tarihinin yazılması mutlaka gereklidir. Sıradan bir turist, tüm camilerin, Ayasofya'nın sadece bir kopyası ya da taklidi olduğu düşünür, oysaki her birinin kendine özgü niteliklere sahip olduğu çok açıktır. Edwards, camiye girişte uygulanan kurallarla ilgili gözlemlerini paylaşırken, bu kutsal mekânlara bir yabancıнын girmek istemesi durumunda bir çift keçe terlik giymek zorunda olduğunu, Türklerin ise kapıda ayakkabılarını çıkardıklarını söyler. Asılı duran ağır kandiller dışında Türkler için sonsuzluk simgesi olduğunu düşündüğü devekuşu yumurtası⁷ kabukları çoğu yabancı gibi Edwards'ın da dikkatini çekmiştir. Tarihi yapılara büyük bir ilgi ve hayranlık duyan ve bu bağlamda türbelere de değinen yazara göre İstanbul'daki en etkileyici türbe Muhteşem Süleyman'ın türbesidir (1930: 177-183).

Ayasofya'yı ziyaret eden yazarın yapı ile ilgili izlenimlerini ayrıntılı olarak anlattığı metne, güçlü bir Empresyonizmin hissedildiği resimler eşlik etmektedir (Görsel 9). Ayasofya'ya girdiğinde, yapının boyutları karşısında insanın afalladığını söyler; kaynağını belirtmemekle birlikte, galeriyi destekleyen gösterişli sütunların Efes'ten, olasılıkla Artemis Tapınağı'ndan getirildiğini kaydetmiştir. Sekiz kırmızı porfir sütunun ise Baalbek'teki Güneş Tapınağı'na ait olduğunu ve Marica adlı Romalı bir kadın tarafından Justinia-

⁷ Devekuşu yumurtasının Süleymaniye Camii ve birçok diğer camide kullanıldığı bilinmektedir. Bazı örneklerde yumurta kabuğu nakışlarla süslenmiştir (Cantay, 1989: 22-36). Devekuşu yumurtasının asılması uygulaması yalnızca İstanbul yapılarında değil diğer Yakınoğu camilerinde de kullanılmıştır. Haçlı seferleri ile Avrupa'nın tanıştığı düşünölen devekuşu yumurtası, 13. yüzyıl sonlarında Batı Avrupa kiliselerinde görölmeye, Piero della Francesca'nın *Brera Altarpianosu*'nda olduğu gibi 15-16. yüzyıl İtalyan resimlerinde sıklıkla yer almaya başlamıştır. Bu konuda daha geniş bilgi ve kaynakça için bk. (Flood, 2001: 40-42). Habsburg Arşidükü Ferdinand Maximilian'ın (1832-1867) 1850'de gerçekleştirdiği Doğu gezisi sırasında uğradığı İzmir'de gittiği mekânlardan biri olan Damlacık Camii'ne (Kılıcı Mescidi) ilişkin ayrıntılı gözlemlerini tuttuğu notlara dayalı olarak 1868'de basılan seyahatnamesinde görmek mümkündür. Burada cami içinde asılı olan deve kuşu yumurtalarının amacını sorduğunda, nazara karşı asıldığı söylenmiş, kendisi de bunu Müslömanların batıl inançlarından biri olarak değerlendirmiştir. Bk. (Maximilian, 1868: 206; Daşçı, 2022: 93).

nus'a verildiğini⁸ söyler. Yüzyıllar boyu Ayasofya ile ilgili olarak dilden dile dolaşan efsanelerden biri de "dilek sütunu" efsanesidir. Amerikalı sanatçı Edwards, bu konuda kendisine aktarılanların yanı sıra kendi tanık olduklarını da kaydetmektedir. Bizans döneminden bu yana hastalıkların iyileşmesine yardımcı olduğuna inanılan bu sütunun üzerindeki deliğe, insanların parmaklarını soktuktan sonra gözlerini ovuşturduklarını görmüştür. Bir süre önce Amerikalı bir doktorun bu delikten kültür aldığı ve çok kuvvetli basillerin oluşturduğu geniş bir koleksiyon tespit ettiğini söyler. Bu arada yazar, Ayasofya'nın Türkler tarafından iyi korunmuş olmasına şu sözlerle vurgu yapmıştır: "Dürüst olmak gerekirse Türkler, kutsal sanatın en büyük eserini korudukları için Avrupa'nın teşekkürünü hak ediyorlar..." (1930: 184-186).

Görsel 8-9. Sokollu Mehmet Paşa Meydanı. Ayasofya (Edwards, 1930).

Edwards'ın İstanbul'da en etkilendiği yerlerden biri de Kapalı Çarşı'dır. Sıra halinde, duvar boyunca uzanan platformlar üzerinde oturan satıcılar, birbirinden ilginç malların arasında birer put gibi görünmektedirler; ışık ve gölgenin etkisi ile bu sahne, adeta usta bir el tarafından düzenlenmiş gibi görünmektedir. Ancak Edwards'a göre hiçbir sanatçının, bu sahnenin hakkını vererek, yeterli derecede betimlemesi mümkün değildir. İstanbul kahvehaneleri ile ilgili gözlemlerini de paylaşan yazar, küçük cam bardaklarla servis

⁸ Mısır'da porfir elde edilen ocakların İmparator Justinianus döneminden yüz elli yıl önce kapanmış olması nedeniyle, sonraki yıllarda porfir gerekli olduğunda eski yapılardan elde edilmiş ya da malzeme depolarından sağlanması yoluna gidildiği kaydedilmiştir. Porfir sütunların Roma'dan sal üzerinde getirilmiş olabileceğini söyleyen kaynakların varlığından söz edilir (Akgündüz vd., 2005: 73). Semavi Eyice, Mısır'da Heliopolis'ten sekiz kırmızı porfir sütunun, ayrıca Efes Artemis Tapınağı'ndan, Baalbek'ten ve başka yerlerden farklı türde mermerler getirildiğini söylemektedir (Eyice, 1991: 207).

edilen çaya süt ya da şeker katma âdetinin bulunmadığını, ayrıca kahve ya da çay ile birlikte “rahat lokum” (yazar metinde bu adlandırmayı kullanmıştır), İngilizlerin deyişi ile “Turkish delight”ın getirildiğini söyler (Görsel 10). Yabancılar genellikle suyu kahveden sonra içmektedir; Türkler ise ilk önce sudan bir yudum aldıktan sonra tabağı ile birlikte kahve fincanını dudaklarına götürürler (1930: 173, 181). Osmanlı topraklarına gelen gezginlerin en çok dikkatini çeken yerlerden biri de mezarlıklardır. Edwards da mezarlıklar ve cenaze törenleri ile ilgili olarak rehberinden bilgi almıştır:

Türkler arasında cenaze arabasının nadiren kullanıldığını öğrendim; ölüler, yaşayanların omuzları üzerinde mezarlığa götürülür, ardından erkeklerin oluşturduğu uzun bir yas alayı gelir. Cenazeyi taşıma şerefinin, merhumun arkadaşları tarafından çok istendiği ve buna değer verildiği söylenir ve cenazeyi kısa bir mesafe için bile olsa taşımak övgüye değer kabul edilir. Bu nedenle cenazeyi taşıyanlar, katılmak ve bu dini görevi yerine getirmekle bahşedileceğine inandıkları faydayı sağlamak isteyen diğer kişilerle sürekli nöbet değişirler. Bana bilgi veren kişi, kadın ve erkek tabutlarındaki düzenlemede tek farkın, tabutun baş tarafına erkeklerinkinde kişinin sarığının, kadınlarınkine ise kişinin çemberinin yer aldığını söyledi (1930: 196-197).

Görsel 10-11. Çarşıda. İstanbul Mezarlığı. (Edwards, 1930).

Edwards, camiden başlayarak mezara konma ve sonrasında Müslümanların inancına göre iki melek tarafından sorgulanmaları gibi kendisine aktarılan birçok ayrıntıyı aktarmaktadır (1930: 196-197). Entelektüel kişiliği ile yazarın, yalnızca tarihi yapılar ve mekânlarla değil, toplumun gelenekler

ve uygulamaları, alışkanlık ve ritüelleri, özetle kültürel yaşantısı ile de yakından ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Edwards, ülkedeki yeni dönemle birlikte bazı eski adetlerin terk edildiğine dikkati çekmektedir; örneğin yeni giren birinin dükkânda bulunanları selamlama biçimi bunlardan biridir. Dükkâna gelen kişinin, kapının girişinde elini kalbine götürerek merasimli bir şekilde selamlaması ve “Merhaba” demesi, sonra sağ eliyle üç kez “temenna” denen selamı nazikçe vermesi yazara göre yitirilen eski adetlerden biridir. Edwards’a göre modern İstanbul, bu tür seremonileri sürdürmek için fazlasıyla meşguldür artık (1930: 124). İstanbul’u neredeyse adım adım dolaşan Amerikalı ressam, yazar ve seyyah Edwards’ın İstanbul hakkındaki şu sözleri kitabın dikkat çekici bölümlerinden biridir: “Çok az şey biliyorum İstanbul’un iç mekânları hakkında, herhangi biri kadar az. Ve bu kitapta onları tarif etmeye çalışmıyorum. Ben buraya eski bir şehre hayran olmaya, onu olduğu gibi kabul etmeye geldim ve hayal kırıklığına uğramadım... İstanbul ünik bir yerdir ve yeryüzünde ona benzeyen başka bir şehir yoktur...” (1930: 202). Evlerin kafesli pencereleri, gizemli kapıları ve girişleri, yüksek bahçe duvarları ve sokakların gece boyunca tuhaf sakinliği, yazarın İstanbul’a dair izlenimleri arasındadır.

Cumhuriyet’in ardından yaşanan değişikliklerle ilgili olarak kitapta geniş yer verilen konulardan biri de yeni alfabenin benimsenmesi ve yaygınlaştırılmasıdır. Yazar, geniş kapsamlı bir propaganda çalışmasının yürütüldüğünü ve tüm ulusun bu yeni alfabeyi öğrenmekle meşgul olduğunu söylemektedir (Görsel 12). Galata Köprüsü’nde Latin alfabesinin basılı olduğu kucak dolusu sayfanın çocuklar tarafından satıldığını görmüştür. Bu sayfalarda, her bir harfin altında Türkçe karakterler basılıdır. Yazarın edindiği bilgiye göre Gazi İstanbul’da bir “ABC sınıfı” başlatmıştır ve fırsat buldukça bu çalışmalara bizzat katılmaktadır (1930: 100). Edwards, kitaba “olağanüstü bir asker ve vatansever”, “Türkiye’nin kurtarıcısı ve lideri” olarak tanımladığı Mustafa Kemal’in başarıları ile ilgili bir bölüm ilave etmiş, onunla ilgili olarak şu tespitte bulunmuştur: “Gazi, Türklere ülkeleriyle ve kendileriyle gurur duymayı öğretti” (1930: 171).

Yazar, Ankara ile ilgili bölümü İstanbul’a göre daha kısa tutmuş, sayıca daha az görsel kullanmıştır. Kitabın bu bölümünde büyükelçi Ahmet Muhtar Bey’den yardım aldığını bir kez daha dile getiren yazar, Ankara ile ilgili olarak daha çok politik gelişmelere, yeni inşa edilen ve edilmekte olan modern binalara değinmektedir. Yazarın anlattıkları doğrultusunda, Atatürk’ten kitap boyunca söz etmiş olmasına rağmen kendisiyle şahsen görüşme olanağı bulamadığı anlaşılır. Ankara’ya vardığında yazara, Ekselansları’nın

(yazarın ifadesi) bulunduğu Çankaya'ya, davet almadığı sürece hiçbir ziyaretçinin yaklaşmasına izin verilmediği söylenmiştir. Kendisi de birkaç askerin kapıda nöbet tuttuğunu, tüm arabaları ve insanları girişte durdurduklarını gözlemlemiştir (Edwards, 1930: 267).

Görsel 12-13. Gazi'nin Emriyle Yeni Alfabeyi Çalışma. Gazi Mustafa Kemal (Edwards, 1930).

Yazar, Ankara Palace Otel'i'nde kalmıştır; her bakımdan modern bulunduğu bu yeni açılmış otel dışında zor ve yorucu bir yolculuk ile çıktığı Ankara Kalesi de anlattığı yerler arasındadır. Dar ve dolambaçlı yollardan Standard Oil tenekeleriyle su taşıyan insan kuyrukları dikkatini çekmiştir (1930: 262). Ulus Meydanı'na yerleştirilen ve Krippel tarafından yapılan Atatürk heykeli ile Etnoğrafya Müzesi önündeki Canonica'ya ait atlı Atatürk heykelinden de söz eder (1930: 258, 264-265). Ayrıca kaynaklarda 1930'da açıldığı ifade edilen Yeni Sinema'nın da Edwards'ın notlarına göre 1928 yılında açılmış olduğu anlaşılır (1930: 263). Yazar, büyük boy sarı-kırmızı bir tabelada Latin harfleri ile Yeni Sinema yazısını görmüş, yeni açılan salonun açılışının da "Vahşi Batı" (Wild West) adlı bir Amerikan filmi ile yapıldığını kaydetmiştir (1930: 263).

Yazar, Türkiye'nin Mustafa Kemal'in önderliğinde bağımsızlığına koştuğunu, cesaret ve vatanseverlikle engelleri aştığını ve arzuladığı sonuca, özgürlüğe ulaştığını söylemekte, bu noktada Amerika'nın bağımsızlık için verdiği mücadeleyi hatırlatmaktadır: "O zaman Amerikalılar, bağımsızlık için kendimizin önceki çabalarını hatırlayalım, Gazi'ye ve Türkiye Cumhuriyeti'ne başarılar dileyelim" (1930: 305-306).

Sonuç

Amerikalı yazar ve ressam George Wharton Edwards, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına tanıklık etmiş, yabancı ve eğitimli bir gözdür. Daha önce de Osmanlı Türkiye'sine gelmiş olan sayısız gezgin, ressam ve yazar bulunmakla birlikte, bu üç niteliğin tek kişide toplanmış olması ender rastlanan bir durumdur. Edwards'dan daha önce, Osmanlı'nın son dönemlerinde İstanbul'da bulunmuş olan Amerikalı ressam, yazar ve gezgin Francis Hopkinson Smith de Edwards gibi gözlem gücü yüksek, resim yeteneği tartışılmaz ve sözcükleri de en az fırçası kadar iyi kullanan bir Doğu yolcusu idi. Edwards yeni kurulan Cumhuriyet'in, eski ve köklü bir kültürde ortaya çıkardığı çelişkileri, yenilikleri ve tüm bunların halk üzerindeki etkilerini inceleyen, toplumsal tarih için olduğu kadar siyasi tarih bakımından da önemli gözlem ve tespitler ortaya koymuştur. Hopkinson Smith ise gerçek bir Türk dostu olarak dönemin siyasi olaylarına kendi gözlemleri ile yorumlar katmış, önemli tespitlerde bulunmuş ve ülkesinde gördüğü tepki ve baskılara, olumsuz eleştirilere rağmen doğru bildiklerinden ödün vermemiştir. Oryantalist olarak adlandırılan gezginlerin ve sanatçıların eserleri incelendiğinde Edwards, Smith ve benzer özellikler taşıyan entelektüellerin bakış açılarının daha kapsayıcı ve duyarlı olduğunu görmek mümkündür. Aynı zamanda Doğuyu salt yeni bir ışık, renk ve konu dünyası, ilkel ve yabansı bir cennet olarak gören görece sığ yaklaşımlardan farklılaşmaktadırlar.

Edwards'ın hazırlamış olduğu *Constantinople-İstamboul* adlı kitap ise kapsamlı içeriği ve Amerikan Empresyonizminin etkilerini taşıyan usta işi görselleri ile dönemin toplumsal, ekonomik ve siyasal ortamına, ayrıca kültürel mirasına ışık tutmaktadır. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında etkili olan ve dönemin ressamları arasında oldukça ilgi gören Amerikan Empresyonizmi, Avrupa'da olduğu gibi resimde detaya girmeyen özet bir teknikle konuyu aksettirmektedir. Bu bağlamda, yer yer lekeci bir tarzın egemen olduğu George Wharton Edwards'ın resim üslubunda, yazılara göre daha az ayrıntı görülür. Dikkatli gözlemlerini araştırmayı seven kişiliği ile birleştiren yazar, etkili bir dil kullandığı kitabında, gerek eski imparatorluğun görkemini, gerekse yeni Türkiye'nin başarısını ve değişimini kalemi ve fırçası ile kalıcı hale getirmekte ve gerek kent tarihi, gerekse toplumsal tarih ve sanat tarihi açısından değerli bir belge olarak sonraki kuşaklara aktarmaktadır.

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmet vd. (2005). *Üç Devirde Bir Mabed; Ayasofya*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Cantay, Tanju (1989). *16.-17. Yüzyıllarda Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Daşçı, Semra (2005). "A Female Orientalist in the Near East: Emelene Abbey Dunn". *Kadın/Woman 2000 Kadın Araştırmaları Dergisi*, 6: 83-97.
- Daşçı, Semra (2006). "Doğu'nun Kâşifi Alexandre-Gabriel Decamps". *Sanat Dergisi-Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi*, 9: 142-156.
- Daşçı, Semra (2012). *Dersaadet'te Bir Türk Dostu; Francis Hopkinson Smith*. İstanbul. Bağlam.
- Daşçı, Semra (2022). *İzmir'de Oryantalist Ressamlar*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi İzelman.
- Edwards, George Wharton (1930). *Constantinople-Istamboul*. Philadelphia: Penn Publishing Company.
- Eyice, Semavi (1991). "Ayasofya". *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.IV. İstanbul: TDV Yayınları, 206-210.
- Flood, Finbarr B. (2001). *The Great Mosque of Damascus: Studies on the Making of an Umayyad Visual Culture*. Leiden: Brill.
- Haskan, Mehmet Mermi (2001). *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, I*. İstanbul: Üsküdar Belediyesi.
- Laçiner, Sedat (2008). *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*. Ankara: USAK Yayınları.
- Maximilian, Late Emperor of Mexico (1868). *On the Wing*. Çev. A. M. Lushington. London: Saunders, Otley & Co.
- Reed, Walt (1958). *The Illustrator in America, 1860-2000*. New York: Society of Illustrators.
- Siyavuşgil, Sabri Esat (1958). "Restorasyon Böyle Olur". *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 193: 5-6.
- Şimşir, Bilal (1977). "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Vaşington Büyükelçiliği (1920-1927)". *Belleten*, XLI: 277-356.
- Yüngül, Eser Naci (1958). *Tophane Çeşmesi*. İstanbul: İstanbul Belediyesi Sular İdaresi Müdürlüğü Yayınları.

“COPE–Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Yazarın Notu: Makale, yazarın kişisel koleksiyonunda bulunan ve nadir eser olarak kabul gören bir eserin tanıtımı ve çeşitli yönlerden değerlendirilmesini içermektedir. Çalışma, 22. Uluslararası Ortaçağ Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu’nda (24–26 Ekim 2018, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi) sözlü olarak sunulmuştur.

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

The following statements are made in the framework of “COPE–Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Author’s Note: *The article includes the introduction and evaluation of a work, which is in the personal collection of the author and accepted as a rare work, from various aspects. The study was presented orally at the 22nd International Medieval Period Excavations and Art History Research Symposium (October 24–26, 2018, Mimar Sinan Fine Arts University).*

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this study.*

Declaration of Conflicting Interests: *The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship, or publication of this article.*